

AUTIZM SPEKTRIDAGI BOLALARNING IJTIMOIIY MOSLASHUVI: MUAMMO VA IMKONIYATLAR

Ergasheva Fayoza Bahodir qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Defektologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuv jarayonida uchraydigan asosiy muammolar, mavjud imkoniyatlar va samarali yondashuvlar tahlil qilinadi. Jamiyatda bunday bolalarni to'laqonli integratsiyalash, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlash yo'llari yoritilgan. Maxsus pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan asoslangan tavsiyalar orqali ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: autizm spektri buzilishi ijtimoiy moslashuv kommunikativ ko'nikma inklyuziv ta'lim sensor integratsiya qo'llab-quvvatlovchi muhit

Kirish

Autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarning soni yildan-yilga ortib borayotgani bugungi ta'lim va sog'liqni saqlash tizimi oldiga jiddiy vazifalarni qo'yimoqda. Bunday bolalar o'zlariga xos idrok, aloqa, xulq va hissiy ifoda xususiyatlariga ega bo'lganligi sababli, ular bilan ishlashda maxsus yondashuv talab etiladi. Eng muhim masalalardan biri — bu bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi. Ijtimoiy moslashuv — bola jamiyatda o'z o'rnini topishi, muloqotga kirisha olishi, guruhda o'zini tutish me'yorlarini o'zlashtirishi, his-tuyg'ularini boshqara olishi kabi ko'nikmalarning shakllanishi demakdir. Bu jarayon o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi, balki tizimli yondashuv, qo'llab-quvvatlovchi muhit, oilaviy va pedagogik hamkorlik orqali amalga oshadi.

Autizm spektri buzilishi — bu rivojlanishning murakkab neyrobiologik buzilishi bo'lib, odatda ijtimoiy aloqalar, muloqot va xulq-atvorda o'ziga xos o'zgarishlar bilan namoyon bo'ladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra, har yuzta bola ichidan bittasi autizm spektriga mansub deb hisoblanadi. Shunga qaramay, bu bolalarning ko'pchiligi o'z vaqtida tashxislanmaydi yoki to'g'ri yordamga ega bo'lmaydi, bu esa ijtimoiy rivojlanishni yanada murakkablashtiradi. Autizm spektridagi bolalarning ijtimoiy moslashuviga faqat biologik yoki nevrologik omillar emas, balki ijtimoiy muhit, pedagogik yondashuvlar va oilaning holati ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bunday bolalar ko'pincha o'z tengdoshlari bilan o'zaro munosabat o'rnatishda qiynaladi, muloqotda so'z emas, balki imo-ishoralar, tana harakati, tovush ohangi orqali fikr bildiradi. Shu sababli ijtimoiy

moslashuv jarayonida nafaqat bola, balki uning atrofidagi butun muhit — maktab, sinf, oilaviy sharoit va jamiyat umumiy yondashuvni aks ettirishi kerak.

Avvalo, **pedagogik strategiyalarga** e'tibor qaratish zarur. O'qituvchilar autizmli bolalarning sezgirlikni hisobga olgan holda dars jarayonini moslashtirishlari, ularga aniq, izchil va tushunarli ko'rsatmalar berishlari kerak. Har qanday topshiriq vizual tasvirlar, rangli jadval, belgilar yordamida tushuntirilsa, bola axborotni osonroq qabul qiladi. Maktabda barqaror tartib, oldindan rejalashtirilgan vazifalar, kutilgan muhit bolani ijtimoiy jihatdan o'zini erkin tutishga yordam beradi.

Shuningdek, autizm spektridagi bolalar bilan ishlovchi o'qituvchilar uchun **emotsional savodxonlik** va **psixologik barqarorlik** alohida ahamiyatga ega. Bunday bolalar ko'pincha o'z hissiyotlarini anglay olmaydi yoki to'g'ri ifoda eta olmaydi. Shu sababli pedagog bolaning tana tili, yuz ifodasi, tovushdagi o'zgarishlar orqali holatini anglab, unga mos tarzda javob bera olishi kerak. Bu esa o'z-o'zini boshqarish, ijtimoiy javobgarlik va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda muhim poydevor hisoblanadi.

Sotsiokulturni muhit ham ijtimoiy moslashuvda muhim rol o'ynaydi. Jamiyatda autizmga nisbatan anglashmovchilik, stereotiplar va xurofotlar mavjud bo'lsa, bu bolalarning integratsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois maktab jamoasida va kengroq ijtimoiy muhitda autizm haqida to'g'ri tushuncha shakllantirish, aholiga tushuntirish ishlari olib borish lozim. O'quvchilarga bolalarning farqliligi haqida erta yoshlardan boshlab tushuncha berish, ular orasida bag'rikenglikni rivojlantirish — bu butun ijtimoiy moslashuv tizimining ajralmas qismidir.

Bundan tashqari, **xalqaro tajribalar** shuni ko'rsatadiki, autizmli bolalarni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun multidisiplinar yondashuv samaralidir. Bunday yondashuvda o'qituvchi, logoped, psixolog, defektolog, pediater va ota-ona bir jamoa sifatida ishlaydi. Har bir mutaxassis bola rivojlanishidagi muayyan jihatni kuzatib, umumiy yondashuv asosida qarorlar qabul qiladi. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida yoki Kanadada har bir autizmli bola uchun individual reabilitatsiya jamoasi mavjud bo'lib, ular bolaning maktabga moslashuvi, darsda ishtiroki, guruh faoliyatlaridagi holatini doimiy kuzatadi va baholaydi.

Yana bir dolzarb jihat — bu **moslashtirilgan o'yin va sport faoliyatlari orqali ijtimoiylashtirish**. Autizmli bolalar ko'pincha so'zlashuv orqali emas, balki harakat, vizual ifoda va tasviriylar orqali o'z fikrini bildiradi. Shu sababli musiqiy terapiya, san'at terapiyasi, hayvonlar bilan terapiya (masalan, delfinoterapiya, ippoterapiya) orqali ijtimoiy ko'nikmalarni yumshoq, stresssiz va tabiiy tarzda rivojlantirish mumkin. Bu metodlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va jamoaviy muhitda o'zini erkin tutishga yordam beradi.

Bundan tashqari, autizmli bolalar bilan ishlashda **ijtimoiy hikoyalar va muloqot kartalari** orqali ularni oldindan ijtimoiy vaziyatlarga tayyorlash muhim strategiyalardan biridir. Har bir vaziyat (salomlashish, navbat kutish, do'st bilan

o'ynash, o'qituvchidan yordam so'rash) vizual hikoyalar orqali ko'rsatilib, u orqali bola ijtimoiy signal va ijtimoiy javobni o'rganadi. Bu bola uchun noaniqlikni kamaytiradi va xavfsizlik hissini kuchaytiradi.

Shunday qilib, autizm spektridagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi ko'p omilli, murakkab va shaxsga yo'naltirilgan jarayondir. Uning muvaffaqiyati bola atrofidagi har bir insonning bilim, sabr-toqat va empatik yondashuviga bevosita bog'liq.

Autizmli bolalarda ijtimoiy moslashuvga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammolar quyidagilardir: muloqotdagi qiyinchiliklar, o'ziga xos hissiy sezgirlik (masalan, tovush, yorug'lik, teginishga nisbatan sezuvchanlik), jamoaviy faoliyatlarga moslasholmaslik, stereotipik harakatlar va o'zgargan shart-sharoitga moslasha olmaslik. Bunday holatlar ularning tengdoshlari bilan ijtimoiy aloqalarini cheklaydi va izolyatsiyaga olib keladi.

Shu sababli, autizmli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda quyidagi yondashuvlar muhim rol o'ynaydi:

Individuallashtirilgan ta'lim rejasi — har bir bolaning rivojlanish darajasi va ehtiyojlariga moslab, maxsus pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan reja asosida ta'lim va tarbiya olib boriladi. Bu usul bolaning qobiliyatlariga tayangan holda, ijtimoiy ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish imkonini beradi.

Sensor integratsiya terapiyasi — bu terapiya autizmli bolalarning sezgi organlari orqali kelayotgan ma'lumotlarni qayta ishlashini o'rgatadi. Masalan, tovushga, yorug'likka, teginishga haddan ziyod sezuvchan bolalarda sensor muvozanatni tiklash orqali ular o'zini qulay his eta boshlaydi, ijtimoiy faollik oshadi.

Ijtimoiy hikoyalar va rol o'ynash texnikasi — bolalar uchun turli ijtimoiy vaziyatlar tasvirlangan hikoyalar orqali qanday harakat qilishni o'rgatish samarali usullardan biridir. Bu metod orqali bola ijtimoiy vaziyatlarda qanday javob berishni oldindan o'rganadi.

Qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish — autizmli bola o'zini tushunadigan, qabul qiladigan va tinch muhitda rivojlanadi. Bu muhit maktabdagi o'qituvchi, sinfdoshlar, ota-ona va mutaxassislar o'rtasidagi ijobiy hamkorlik orqali yaratiladi.

Texnologiyalardan foydalanish — zamonaviy ilovalar, vizual dasturlar va maxsus qurilmalar orqali autizmli bolalarning muloqot qobiliyatini oshirish mumkin. Masalan, piktogrammalar, planshetli dasturlar, vizual jadval va interaktiv o'yinlar ular uchun muloqotni qulaylashtiradi.

Ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlashda ota-onalarning o'rni ham beqiyos. Farzandiga doimiy ijobiy rag'bat, barqaror rejim va mehrli munosabat ko'rsatilgan oilalarda bolaning rivojlanish sur'ati tezlashadi. Shu sababli pedagoglar va mutaxassislar ota-onalarga ham doimiy psixologik va metodik yordam ko'rsatishlari zarur.

Xulosa

Autizm spektridagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi bu faqat bir bolaning masalasi emas, balki butun jamiyatning mas'uliyatli yondashuviga bog'liq murakkab va uzluksiz jarayondir. Ularning imkoniyatlarini ochib berish uchun har bir bola atrofida qo'llab-quvvatlovchi muhit shakllanishi, o'qituvchilar, psixologlar, defektologlar va ota-onalar o'rtasida uzviy hamkorlik yo'lga qo'yilishi kerak. Moslashtirilgan metodikalar, zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy e'tibor orqali autizmlil bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasi mumkin. Buning uchun har bir qadam tizimli, empatik va barqaror bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tojiyeva M.X. Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent
2. Xolmatova G.T. Autizm spektridagi buzilishlar: nazariya va amaliyot. TDPU nashriyoti
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va Xalq ta'limi vazirligi hamkorlikdagi metodik qo'llanmalari
4. UNESCO. Education for children with autism spectrum disorders (2022) Autism Speaks. School Community Tool Kit. World Health Organization. Autism spectrum disorders: Key facts.